

РЕЦЕНЗІЇ

Віктор Луцак,
молодший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1142-3271

«МІЖ БУРХЛИВИМИ ВОДАМИ ПОЛІТИЧНОГО СВІТУ ТА ТИХИМ ПЛЕСОМ АПОЛІТИЧНОЇ ГАВАНІ»: РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ ДЖЕЙМСА КОМІ

**Комі Дж. Вища вірність. Правда, брехня і лідерство. Спогади директора ФБР /
пер. з англ. Назар Старовойт. К.: Лабораторія, 2022. 288 с.**

Навколо виходу мемуарів екс-директора ФБР Дж. Комі було чимало символізму. У США книга була видана у квітні 2018 р. у розпал гучного розслідування щодо втручання РФ у президентські вибори в США у 2016 р. Український переклад книги з'явився у листопаді 2022 р. на фоні широкомасштабної війни, яку розпочала РФ проти України. Вихід книги у воюючій країні став можливим завдяки героїчній відсіч, яку чинить український народ спробі Росії окупувати територію сусідньої незалежної держави, і, зрештою, є свідченням провалу планів Кремля щодо цього. Презентація українського перекладу відбулась 15 лютого 2023 р., за тиждень перед річницею українсько-російської війни. Вона проходила з ініціативи Київської школи державного управління імені Сергія Нижного та видавництва «Лабораторія», за сприяння яких книга вийшла в Україні. Важливо наголосити, що у презентації онлайн взяв участь автор мемуарів, який поділився своїми думками та ідеями, що лягли в основу книги. Також досить символічно, що саме в 2023 р. мав би закінчуватись десятилітній термін повноважень Дж. Комі як директора ФБР.

Під час презентації українського перекладу мемуарів Дж. Комі поділився своїм досвідом та розумінням етичного лідерства, яке червоною ниткою проходить через усю книгу. Разом з тим, на презентації, на нашу думку, не достатньо уваги було присвячено змісту самих мемуарів в яких Дж. Комі описує свою кар'єру в системі прокуратури США, яка становить неабиякий інтерес для істориків, політологів та правознавців. Дана рецензія має на меті ознайомити українських науковців, зокрема істориків-американістів, з цінним джерелом для дослідження системи правосуддя США у дії та пов'язаних з цим важливих подій в американській історії.

Варто підкреслити, що мемуари Дж. Комі не обмежені періодом його кар'єри на посаді директора ФБР. Автор проводить читача від окремих епізодів із свого дитинства та юності, які стали визначальними у виборі його майбутньої професії, до звільнення з посади директора ФБР. Основою книги є розповідь та рефлексії Дж. Комі про свою тривалу та плідну роботу у системі органів прокуратури США. До кожної займаної ним посади, при адміністраціях трьох президентів, він

наводить кілька найбільш резонансних справ, які йому доводилось вести, або в яких він брав участь. Після прочитання стає очевидним, що вибір цих кейсів, обумовлювався не стільки їх масштабністю та публічним висвітленням, а тим, як у кожному з них Дж. Комі демонстрував те, що він називає прикладом прийняття етичного рішення або поведінкою етичного лідера у ситуаціях, коли виникає дилема між дотриманням закону та політичною доцільністю. Ця дилема супроводжувала професійного прокурора протягом усієї його кар'єри. Значною мірою, вона була пов'язана з тим, що Дж. Комі був політичним висуванцем, тобто на усі посади, які він протягом кар'єри займав, його призначили, а не обрали через систему виборів. За цих обставин зберігати незалежність та неупередженість було вкрай важко, що становило одну з причин його напружених стосунків із адміністраціями Дж. Буша-молодшого та Д. Трампа.

Починає свої мемуари Дж. Комі з того, що намагається визначити, що вплинуло на його бажання боротись зі злочинністю. Він описує своє не просте дитинство, де його цькували та принижували, перетворили на ізгоя та насміхались. Це все навчило його краще розбиратись в людях, особливо хуліганах і задираках, які не давали йому спокою. Перше «знайомство» Дж. Комі із злочинним світом відбулось, коли йому було 15 років. Його разом з молодшим братом взяв у полон у їхньому будинку в Аллендейлі, штат Нью-Джерсі, «Гвалтівник Ремсі». Ці обставини, як стверджує автор, мали значний вплив на вибір його професії в органах прокуратури, де він міг притягнути до відповідальності якомога більше хуліганів. У наступних параграфах автор аналізує свою професійну діяльність прокурора.

Першою вагомою посадою у системі прокуратури США для Дж. Комі стала робота помічником окружного прокурора Південного округу штату Нью-Йорк. США поділено на 94 федеральні судові округи, і кожен із них має свого федерального прокурора, якого за погодженням Сенату призначає Президент. У штаті Нью-Йорк існує чотири федеральних судових округи – Північний Нью-Йорк, Південний Нью-Йорк, Східний Нью-Йорк, Західний Нью-Йорк. Варто зазначити, що прокуратура Південного округу відома своїм високим ступенем незалежності та неупередженості, за що отримала прізвисько «Суверенний округ Нью-Йорка» (Sovereign District of New York). У поєднанні із польовим офісом ФБР, округ набув репутацію виключно агресивного у переслідуванні злочинців. Яскравим прикладом цього стала системна боротьба з італійською мафією наприкінці ХХ століття. За причетності Дж. Комі, слідчих та прокурорів лідери мафії опинились за ґратами. Дж. Комі брав участь у гучній справі «Сполучені Штати проти Джона Гамбіно», який був членом наймогутнішої з п'яти мафіозних сімей. Фактично автор мемуарів доклав зусиль до закінчення в певному сенсі цілої епохи мафії Нью-Йорку (активна фаза боротьби з якою розпочалась ще у 1930–1940 рр.), яка в окремі періоди контролювала вулиці, райони та цілі міста в США та Нью-Йорку, зокрема.

Цікаво, що окружним прокурором та безпосереднім керівником Дж. Комі в цей період його кар'єри був майбутній особистий юрист Д. Трампа Руді Джуліані (1983–1989 рр.), відомий також як фігурант справи щодо «українагейту». У своїй книзі Дж. Комі не високої думки про його якості як етичного лідера. Він зазначає, що поведінка Р. Джуліані «обурювала багатьох федеральних суддів, вони вважали, що він зробив себе ключовою фігурою прокуратури та використовував публічне висвітлення своїх справ не на благо правосуддя, а заради здійснення власних

політичних амбіцій» (с. 33). Подібну характеристику, під призвою наявності чи відсутності якостей етичного лідера, Дж. Комі складає на всіх своїх безпосередніх керівників та президентів з якими йому доводилось працювати, що є однією з цікавих особливостей цих мемуарів.

Наступний етап його кар'єри також був пов'язаний із Нью-Йорком. У січні 2002 р., за поданням Президента-республіканця Дж. Буша-молодшого та зі схвалення Сенату, Дж. Комі став окружним прокурором Південного округу Нью-Йорка (2002–2003 рр.). Під час своєї нетривалої роботи окружним прокурором, Дж. Комі виділяє справу проти Марти Стюарт, яка принесла йому широку популярність. Він звинуватив відому американську телеведучу, письменницю та бізнесвумен М. Стюарт у незаконному використанні інсайдерської інформації та наданні неправдивих свідчень під час розслідування. У підсумку М. Стюарт було визнано винною та засуджено до п'яти місяців тюремного ув'язнення. Дж. Комі зазначає, що цей випадок є прикладом / застереженням того, що «люди мають боятись брехати системі правосуддя, інакше система не працюватиме» (с. 73).

Важливе місце у мемуарах Дж. Комі відводить своїй роботі в Міністерстві юстиції на посаді заступника генерального прокурора США (2003–2005 рр.), яка стала піком його прокурорської кар'єри. Для того, щоб не виникало плутанини, доцільно буде зазначити, що у Сполучених Штатах Генеральний прокурор очолює Міністерство юстиції, якому підпорядкована федеральна система прокуратури США. Для прикладу в Україні існує як Офіс Генерального прокурора, так і Міністерство юстиції. Заступник Генерального прокурора США – друга вища посадова особа в Міністерстві юстиції США, яка контролює щоденну роботу міністерства. Період перебування Дж. Комі на цій посаді був позначений низкою гучних справ навколо політиків вищого ешелону влади та конфліктами Міністерства юстиції з адміністрацією Дж. Буша-молодшого.

Перша велика справа у якій фігурували високопосадовці адміністрації Президента була пов'язана із випадком брехні системі правосуддя, якому передувало порушення закону про заборону розкриття особистості агентів під прикриттям. Влітку 2003 р., за кілька місяців після вторгнення в Ірак, вийшла стаття в Нью-Йорк Таймс, у якій було викрито справжнє ім'я агентки ЦРУ, що працювала під прикриттям. Достатньо швидко стало відомо, що особистість офіцера ЦРУ «просочилась» у ЗМІ через чиновників з Білого дому. Під прицілом правоохоронних органів опинились – Р. Армїтедж, заступник держсекретаря К. Павелла, К. Роув старший політичний радник Президента та Л. Ліббі, голова апарату віце-президента Д. Чейні. Перші двоє держслужбовців визнали, що говорили з репортером про агентку, але факту злого умислу в їх діях виявлено не було. Щодо Л. Ліббі, то проти нього розпочалось тривале слідство на предмет надання неправдивих свідчень та перешкоджання правосуддю. Ця справа викликала ажіотаж через призначення спеціального прокурора (тимчасова слідча посада з особливими повноваженнями у межах структури Генеральної прокуратури) для розслідування діяльності членів адміністрації Президента, після того, як Дж. Комі заявив про самовідвід, який мотивував наявним конфліктом інтересів. Таким чином, спецпрокурор, продовжуючи підпорядковуватись заступнику генерального прокурора, не мав просити у нього дозволу про вчинення процесуальних дій, що говорило про незалежність розслідування.

Період перебування на одній з керівних посад в Мінюсті був позначений для Дж. Комі виправленням наслідків рішень його попередників у міністерстві. Після теракту 11 вересня 2001 р. розвідка, контррозвідки та правоохоронні органи США розробили низку секретних програм для боротьби та запобігання тероризму в США та за його межами. Ці заходи направлені на посилення національної безпеки, які виходили із патріотичних міркувань, не завжди відповідали букві закону. В адміністрації Дж. Буша-молодшого почалось протистояння між прибічниками верховенства права та прибічниками таємного політичного порядку денного.

У контексті цього, важливе місце у своїх мемуарах Дж. Комі присвячує гучним справам цього періоду, які розгорілись навколо двох секретних програм для спецслужб США – програма стеження Агентства національної безпеки (АНБ) «Зоряний вітер» (Stella wind) та програма для допитів Центрального розвідувального управління (ЦРУ). Зазначені програми мали проходити пролонгацію щороку з підписом Президента та генерального прокурора, а також до них додавався правовий висновок юридичного департаменту Мінюсту, або, як його називає Комі, «верховного суду виконавчої гілки влади». Дж. Комі детально описує повноваження юридичного департаменту та проливає світло на чимало цікавих і драматичних закулісних моментів співпраці з адміністрацією Дж. Буша-молодшого щодо продовження цих програм. Було встановлено, що програми, які активно використовували спецслужби США, у координації з адміністрацією Президента, у боротьбі з тероризмом, затвердили на сумнівних юридичних підставах.

Першою у фокус уваги юрдепартаменту та Дж. Комі потрапила програма стеження АНБ, яка діяла на території США та давала змогу стежити за діяльністю громадян і потенційних терористів без отримання судових ордерів. Після перевірки було визначено, що дана програма не мала законних підстав, оскільки йшла всупереч Закону «Про спостереження за зовнішньою розвідкою» (Foreign Intelligence Surveillance Act, 1978 р.), який визначав порядок збору даних на території США за допомогою засобів електронного стеження. Перед Мінюстом та юридичним департаментом постало питання – чи продовжувати програму у її поточному вигляді, чи привести її у відповідність із законом, що займе певний час та можливо зробить цю програму менш «ефективною». На стороні Дж. Комі був генеральний прокурор Дж. Ешкрофт, у якого в цей час виявили гострий панкреатит та госпіталізували в Університетську лікарню Джорджа Вашингтона. До одужання Дж. Ешкрофта обов'язки генерального прокурора США перейшли до Дж. Комі.

У цій частині мемуарів автор описує драматичний епізод, який сміливо може претендувати на сцену у голлівудському фільмі. Члени адміністрації Дж. Буша-молодшого, розуміючи, що Дж. Комі зайняв принципову позицію, вирішили фактично продавати позитивне рішення Мінюсту щодо програми через генерального прокурора, який на той час перебував у лікарні. За день до того, як указ Президента щодо програми «Зоряний вітер» втрачав чинність, Ендрю Кард, голова адміністрації Президента та Альберто Гонсалес, юрисконсульт Білого дому, направились з документами прямо у лікарню. Коли про це стало відомо Дж. Комі, він вирішив зіграти на випередження та попросив приїхати у лікарню також директора ФБР Роберта Мюллера. Дж. Комі зазначає, що ситуація виглядала так, що представники Білого дому відправились у лікарню, щоб надавити на генпрокурора та підштовхнути його на порушення закону. Дж. Комі та Р. Мюллер

із спецагентами чекали у лікарні. Коли прибули Е. Кард та А. Гонсалес, вони дійсно стали переконувати прикутого до ліжка Дж. Ешкрофта у необхідності продовження програми. Однак, розділяючи позицію свого заступника щодо програми, генпрокурор так нічого і не підписав (с. 100–101). Врешті, після ще кількох «раундів» протистояння між Міністерством юстиції та Білим домом, Президент Дж. Буш-молодший видав новий указ про продовження програми стеження із запропонованими правками юридичного департаменту.

Наступна битва з адміністрацією Дж. Буша-молодшого, яку описує Дж. Комі, розпочалась після публікації знімків знущань із в'язнів у тюрмі Абу-Грейба, американській в'язниці для військовополонених в Іраку. Було встановлено, що починаючи з 2002 р., діяла секретна програма для допитів, за якою співробітники ЦРУ завдавали побоїв, морили голодом, знущались та мало не топили полонених («симуляція втоплення»). Після ретельного аналізу документів було виявлено, що правові висновки щодо програми не відповідали приписам закону.

Верхівка ЦРУ та впливові посадовці з Білого дому, вважали подібні програми необхідними для захисту американців перед лицем тероризму. У своїх мемуарах Дж. Комі виокремлює віце-президента Д. Чейні та його юрисконсульта Д. Аддінгтона (у 2005 р. він став головою апарату віце-президента, після того як Л. Ліббі був засуджений до п'яти років тюремного терміну) як найбільших прихильників програми. Вони, на думку Дж. Комі, вважали, що «війна з тероризмом дозволяла, якщо й не порушувати, то принаймні маніпулювати текстом закону» (с. 122). Не зважаючи на тиск з Білого дому, наприкінці лютого 2004 р. співробітники юрдепартаменту закінчили роботу над новим правовим висновком, де головну увагу було приділено питанню «моральних страждань», замість формулювання «сильний фізичний біль».

Цими прикладами Дж. Комі переконує, що якщо на твоїй стороні правда та закон, то можна перемогти у політичній схватці навіть найгрізніших опонентів. Він відстояв професіоналізм та незалежність Мініюсту, але виграні битви ще не означали перемоги у війні. Після свого переобрання (2004 р.) Дж. Буш-молодший призначив замість Дж. Ешкрофта нового генерального прокурора. Ним став юрисконсульт Білого дому А. Гонсалес. Описуючи свого нового керівника, Дж. Комі не шкодує критики: «новий генпрокурор був людиною, яка не поділяла поглядів про те, що Мініюст мав дотримуватись букви закону, а не задовольняти примх адміністрації...це людина, яка воліла догоджати керівництву, а не дивитись в очі правді» (с. 122). Як наслідок, у 2005 р. Дж. Комі написав заяву про звільнення. Після цього він тривалий час присвятив приватній юридичній практиці. На цьому завершується перша половина автобіографії Дж. Комі.

Другу половину мемуарів Дж. Комі присвятив своїй роботі на посаді директора ФБР. У 2013 р. за поданням Президента Б. Обами та зі схвалення Сенату США, він став сьомим директором бюро. Принагідно зазначимо, що ФБР підпорядковується Міністерству юстиції США та належить до виконавчої гілки влади. За традицією, яка склалась після «гуверівської епохи» ФБР, бюро має лишатись осторонь політичного життя. Для посилення незалежності Конгрес встановив для директора ФБР десятирічний термін повноважень. Без перебільшення можна сказати, що час коли Дж. Комі очолював ФБР був одним із найскладніших у його історії. До бюро була прикута пильна увага громадськості та

політичного істеблішменту США під час президентської кампанії 2016 р. та у роки президенства Д. Трампа.

У липні 2015 р., за кілька місяців після того, як Г. Клінтон офіційно оголосила про свій намір вдруге балотуватись у президенти США, ФБР відкрило кримінальне провадження на предмет потенційного розкриття держсекретаркою Г. Клінтон секретної інформації за допомогою неурядової приватної електронної пошти. Розслідування тривало рік, і закінчилось 5 липня 2016 р. за кілька тижні до Національного з'їзду Демократичної партії, де Г. Клінтон було обрано кандидаткою у президенти США. Після тривалого та ретельного розслідування директор ФБР Дж. Комі заявив, що бюро не рекомендуватиме передання справи у суд. На цьому закінчився перший акт драми навколо справи Г. Клінтон.

Влітку 2016 р., на підставі зібраної розвідувальної інформації, ФБР відкрило розслідування на предмет того, чи була будь-яка координація/змова між кампанією Д. Трампа та зусиллями Росії втрутитись у вибори в США. Розслідування було таємним, і лише 20 березня 2017 р. ФБР і Міністерство юстиції підтвердили факт розслідування, яке мало кодову назву «Ураган перехресного вогню» (Crossfire Hurricane). Під час прочитання може виникнути певне розчарування у тому, що экс-директор ФБР вирішив не розповідати про це важливе розслідування (яке велось з 31 липня 2016 р. по 17 травня 2017 р.) у своїх мемуарах, продовжуючи створювати ореол «таємничості» навколо нього, тоді як провідні інформаційні видання США ледь не щотижня публікували матеріали на цю тему. Однак, якщо проаналізувати хронологію, то стане зрозуміло, що на період виходу мемуарів (17 квітня 2018 р.) інформація про деталі розслідування ФБР, зокрема його кодову назву, була ще секретною. Про розслідування «Ураган перехресного вогню» широкому загалу стало відомо 16 травня 2018 р., через місяць після виходу мемуарів Дж. Комі, із статті в Нью-Йорк Таймс (Code Name Crossfire Hurricane: The Secret Origins of the Trump Investigation. The New York Times. May 16, 2018). Натомість значну частину параграфів про президентську кампанію 2016 р. Дж. Комі приділив міркуванням про дилему власного етичного вибору. Якщо резюмувати, то автор пояснює, чому ФБР за 11 днів до виборів заявило про поновлення справи Г. Клінтон та замовчало факт розслідування проти команди Д. Трампа.

Одне з головних питань для тодішнього директора ФБР полягало у тому, «чи варто в розпал передвиборчої кампанії розповідати американцям про намагання росіян втрутитись у вибори» (с. 199). Відповідаючи на нього у мемуарах, Дж. Комі наводить власну аргументацію та мотивацію, яка стояла за прийняттям відповідного рішення. Головним критерієм чи правилом на яке він орієнтувався – «потрібно, якщо це можливо, уникати будь-яких дій, які можуть повпливати на результати голосування» (с. 203). Важкість у прийнятті рішення автор пояснював тим, що «ФБР та Мінюст не мають окремих приписів про те, як треба вести розслідування, коли на носі вибори» (с. 201). Зрештою, було вирішено не говорити про розслідування російського сліду у виборчій кампанії Д. Трампа.

У вересні 2016 р. ФБР виявили у ноутбуці колишнього конгресмена-демократа Ентоні Вінера, який також був колишнім чоловіком Хуми Абедін, однієї з найближчих радниць Г. Клінтон, сотні тисяч електронних листів з особистого домену Г. Клінтон. Знайденні докази давали ФБР усі підстави відновити справу

проти чинної кандидатки у президенти, але делікатність ситуації полягала у тому, чи повідомляти про це конгресменів.

Дилему щодо поновлення справи Г. Клінтон Дж. Комі описав на прикладі двох сценарії між якими він обирав. Перший сценарій – «говори» – передбачав, що він розповість Конгресу, що попередня заява ФБР щодо розслідування більше не дійсна. Важливо, що Дж. Комі визнає, що обравши цей сценарій, відомство могло вплинути на результати виборів, що було «жахливо та навіть огидно» (с. 204). Другий сценарій – «приховати» та паралельно дістати ордер на перевірку тисячі електронних листів Г. Клінтон, серед яких могли виявитись листи з її перших місяців на посаді держсекретаря, що означало б підтвердити той факт, що директор ФБР ввів в оману Конгрес та американське суспільство (с. 204). Зрештою, 28 жовтня 2016 р., за 11 днів до виборів, було вирішено розповісти, і, за словами Дж. Комі, обрано «дуже поганий варіант» замість «катастрофічного» (с. 205). Останній акт цієї драми навколо справи Г. Клінтон закінчився 6 листопада 2016 р., за два дні до виборів, коли Дж. Комі повідомив конгресменів, що розслідування завершилось і позиція ФБР не змінилась – ФБР не рекомендуватиме передання справи у суд.

Рефлексії экс-директора ФБР можуть бути цікавими для розуміння поточної ситуації та для майбутніх біографів Дж. Комі, але в цілому вони становлять не велику цінність для історика. В історії людей пам'ятають не за мотиви та наміри, а за зроблені чи незроблені дії, і Дж. Комі запам'ятають саме за його дії. Зокрема, його рішення повідомити Конгрес про поновлення справи Г. Клінтон вже охрестили у ЗМІ як «жовтневий сюрприз», який вплинув на результати голосування. На політичному жаргоні США «жовтневий сюрприз» – це, так званий, інфопривід, який потенційно може вплинути на результат виборів президента чи конгресмена у листопаді, незалежно від того, чи він навмисно спланований, чи відбувся мимоволі. Очевидно, якщо мислити науковими категоріями, то не можливо вирахувати чи встановити, який ефект мала на виборця та чи інша заява директора ФБР. Однак, важко заперечити, що медійна складова висвітлення розслідувань ФБР щодо справи Г. Клінтон та російського сліду у виборчій кампанії Д. Трампа мала серйозні недоліки.

Під час презентації українського видання Дж. Комі вказав на цікаву деталь своїх теоретичних міркувань, якою він певною мірою знімає з себе відповідальність за наслідки прийнятих рішень. Його теза звучала наступним чином: «На мою думку, етичне рішення це не про результат. Це про сам процес прийняття рішення. Про що має думати лідер, коли він чи вона приймає це рішення, які аспекти варто врахувати, чи буде рішення відповідати цінностям інституції та фундаментальним речам. Я не ідеальний лідер. Я переконаний, що робив безліч помилок, але я пишаюсь процесом прийняття своїх рішень». У жовтні 2016 р, маючи перед собою складний вибір, директор ФБР віддав перевагу етичності процесу прийняття рішення над його результатом. У якості гіпотези можемо припустити, що не прямим наслідком цього стала поразка Г. Клінтон на президентських виборах 2016 р.

Останні параграфи своїх мемуарів Дж. Комі присвятив п'ятимісячній роботі з адміністрацією Д. Трампа та особистим відносинам з новообраним Президентом. На наше переконання, це одна з найцікавіших частин книги. Екс-директор ФБР не приховує свого ставлення до Д. Трампа та його недалекого розуміння системи

управління в США. Дж. Комі детально описує свою приватну вечерю з Д. Трампом у Білому домі і цитує його слова, які свідчать про абсолютне нерозуміння новим Президентом ролі ФБР та які, очевидно, пов'язані з вибором назви книги. Президент Д. Трамп заявив: «Мені потрібна вірність. Я очікую вірності». Екс-директор ФБР порівняв цю зустріч із співбесідою та посвяченням в клан сім'ї мафії. На основі зустрічі Дж. Комі іронічно підкреслив, що «лідер вільного світу та бізнесмен-мільярдер не розумів суті лідерства. Етичні лідери не просять вірності. Лише ті, хто керують за допомогою страху – як-от боси коза ностри, – вимагають беззаперечної відданості» (с. 244–245). Не отримавши від директора ФБР Дж. Комі очікуваної вірності, Президент Д. Трамп підписав наказ про його звільнення, чим запустив ряд не приємних для себе процесів, зокрема – розслідування спецпрокурора Мюллера щодо втручання РФ у вибори, яке він та його соратники хотів припинити.

Український переклад мемуарів Дж. Комі стане у нагоді широкому колу дослідників суспільно-гуманітарних дисциплін. Однак, особливо хотілося б наголосити на їх цінності для нинішніх та майбутніх представників системи органів правосуддя України. На нашу думку, принципи верховенства права та незалежності розслідування, які відстоював та втілював Дж. Комі у своїй професійній кар'єрі є прикладом для наслідування, який потрібно агресивно вкорінювати в рамках реформування судової системи України. І мова йде не про просте декларування зазначених принципів, а про ціннісні зміни у підходах до прийняття рішень та ставленні/повазі до політичних інститутів.

Viktor Lushchak, Junior Researcher, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine

BETWEEN THE TURBULENT WATERS OF THE POLITICAL WORLD AND THE PLACID WATERS OF THE APOLITICAL SOUND: JAMES COMEY'S BOOK REVIEW

Comey J. A Higher Loyalty: Truth, Lies, and Leadership. Memoirs of the FBI Director / translated into Ukraine by Nazar Starovoit. Kyiv.: Laboratory, 2022. 288 p.

***Abstract.** This review is an analysis of an autobiography book by the professional prosecutor and former director of the FBI James Comey. Comey's memoirs were released in the U.S. in 2018 when Robert Muller's investigations about Russian interference in the U.S. election had gained momentum. The Ukrainian translation was published in 2022 (Kyiv, Ukraine, Laboratory publishing house) when the Ukrainian people boldly and selflessly defended, and still continue to defend their country from Russian unprovoked aggression.*

This book is autobiographical and does not focus only on the reflections of J. Comey during his tenure as a director of the FBI. The author begins the story from childhood and analyzes some events and circumstances which influenced his willingness to fight «hooligans». The first half of the book is devoted to his career in the federal prosecutor's office: assistant district attorney, district attorney, and eventually U.S. Deputy Attorney General. J. Comey describes numerous scandals involving White House officials and the Justice Department's struggle with the Bush administration over the legality of covert surveillance and interrogation programs.

The second half of the book is dedicated to J. Comey's tenure as director of the FBI. Obviously, the main readers' attention is focused on the events related to the U.S. presidential

election in 2016. J. Comey's decision to reopen the case against H. Clinton 11 days before the election and not to make public information about the investigation into Russian interference in the election is debatable and subject to speculation. J. Comey devoted most of this chapter to explaining his motivation for the first and second decisions. J. Comey's work with the Trump administration, which is shrouded in rumors and scandals well enough described by the author. The former FBI director spares no words to express his own attitude toward the personal qualities and actions of the new president.

Key words: *J. Comey, Federal Bureau of Investigation, United States Department of Justice, assistant district attorney, district attorney, United States Deputy Attorney General.*

Надійшла до редколегії: 10.01.2023